

Təbiətin mühafizəsi, antropogen mənfə təsirlərdən qorunması məqsədilə müəyyən ərazilərdə milli parkların və qoruqların yaradılması bu gün biomüxtəlifliyin müdafiəsində ən effektiv üsullardan biri hesab olunur. Xüsusi mühafizə olunan ərazilər həmçinin nadir heyvan və bitki növlərinin qorunması, yaşaması və çoxalması üçün təbii mühitdir.

Bundan başqa, əksər ölkələrdə yaradılan milli parklar həm də yerli və xarici turistlər üçün rekreasiya məkanıdır. Təbii ki, ətraf mühitə ziyan vurmadan, onları korlamadan.

Dünyada ilk milli park 1917-ci il yanvarın 11-də Rusiyada nadir heyvanların qorunması məqsədilə yaradılmış, Baykal gölü üzərində yerləşən Barquzin Dövlət Qoruğudur.

Ölkəmizdə də ekosistemin qorunması üçün milli parkların və qoruqların yaradılmasına önəm verilir. Hazırda Azərbaycanda ölkə ərazisinin 5,3 faizini əhatə edən 12 milli park, 1,19 faizini əhatə edən 9 dövlət təbiət qoruğu var.

Azərbaycanda milli parkların yaradılmasına 2003-cü ildə başlanılıb. Təbii tarazlığın qorunmasına xidmət edən, xüsusi mühafizə olunan və əsasən elmi tədqiqatlar üçün nəzərdə tutulmuş qoruqların tarixi isə daha qədimdir. Belə ki, ölkəmizdə ilk qoruq

Alimin sözlərinə görə, milli parkların yaradılmasına 2003-cü ildən başlanılsa da, həmin ərazilər daha əvvəlki dövrlərdə də xüsusi qoruq rejimi ilə mühafizə olunub. Bu da milli parklarımızın özünəməxsus təbii şəraitinin, flora və faunasının hazırkı dövrümüzə qədər qorunub saxlanılmasına imkan verib. Məsələn, Hirkan Milli Parkı dünya miqyasında nadir hesab olunan relikt və endemik meşə ekosistemlərinin qorunub saxlandığı unikal təbiət ərazisidir. Ərazi üçün xarakterik olan dəmirağacı, şabalıdyarpaqlı palıd, Hirkan şümşadı kimi bitki növləri milyon illər əvvəl formalaşmış floranın bugünədək gəlib çatmış canlı nümunələridir. Bu milli park həm də fauna müxtəlifliyi ilə seçilir. Burada nadir heyvan növlərindən olan bəbir günümüzə qədər qorunub saxlanılıb. Hazırda istər dövlət səviyyəsində

fiya İnstitutunun əməkdaşlarının Qarabağda apardıqları tədqiqatların nəticəsi olaraq Tutqunçay və Levçayın hövzəsində qoruqların, Həkəri və Araz-Vejnəli təbiət yasaqlıqlarının yaradılması təklif edilib. Hazırda Qarabağda daha çox infrastruktur və sosial-ekoloji bərpa işləri üstünlük təşkil edir. Xankəndidə Zəfər parkının yaradılması tarixi və mədəni simvolik məzmunla yanaşı, şəhərin yaşıllaşdırılmasını nəzərdə tutur".

E.Cəbrayılov xüsusi mühafizə olunan ərazilərdə görülən işlər barədə bildirdi ki, yeni milli parkların yaradılması, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə qorunan təbiət ərazilərinin təşkili, infrastrukturun yaxşılaşdırılması, ekoturizm marşrutlarının

yolla təsir göstərməkdədir. Temperaturun artması, yağıntı rejiminin dəyişməsi bir çox təbii ekosistemin tarazlığını pozur. Bu proseslər xüsusilə dağ, meşə və yarımsəhra ekosistemlərini əhatə edən milli parklarda daha aydın müşahidə olunur. Dağlıq ərazilərdə qar örtüyünün azalması və buzlaqların sürətlə əriməsi su ehtiyatlarının mövsümi paylanmasına təsir edir. Bu isə çayların qidalanma rejimini dəyişir, bəzi ərazilərdə yay aylarında su qıtlığı, digərlərində isə sel və daşqın riskinin artmasına səbəb olur. Apardığımız tədqiqatlar əsasında son 35 il ərzində yüksək dağlıqda buzlaq ehtiyatlarımızın 80 faizindən çoxunun itirildiyi məlum olub. Bununla belə milli parklar iqlim dəyişikliyinə qarşı təbii adaptasiya zonası rolunu da oynayır. Bu səbəbdən milli parkların qorunmasını iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizənin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul etmək lazımdır.

E.Cəbrayılov vurğuladı ki, turizmin inkişafı milli parklar üçün həm imkanlar, həm də risklər yaradır: "Düzgün planlaşdırılmış və nəzarət olunan turizm milli parklarda təbiətin qorunmasına əlavə maliyyə mənbələri formalaşdırır. Eyni zamanda yerli əhali üçün alternativ

loji monitoring, maarifləndirmə və ekoturizm kimi fəaliyyətlər üçün nəzərdə tutulur. Bu fəaliyyətlər olmadan ekosistemlərdə baş verən dəyişiklikləri vaxtında aşkar etmək, riskləri qiymətləndirmək və adaptiv idarəetmə tədbirləri görmək çətinidir. Elmi əsaslandırılmış zonalaşdırma, ziyarətçi yükünün tənzimlənməsi, daimi monitoring və ictimai nəzarət təmin olunduğu halda insan fəaliyyəti təbiətin qorunmasına zidd deyil, əksinə, onu dəstəkləyə bilər.

Yeni milli parkların yaradılması üçün təkliflər

"Milli parklar və qoruqlar olmadan biomüxtəlifliyin qorunması mümkündürmü?" sualına cavabında elmi işçi qeyd etdi ki, milli parklar və qoruqlar olmadan bu proses effektiv və davamlı şəkildə təmin edilə bilməz: "Əgər bu ərazilər olmasaydı, biomüxtəliflik əsasən kənd təsərrüfatı, urbanizasiya, sənaye və nəqliyyat kimi antropogen təzyiqlər altında ciddi risklərlə üz-üzə qalardı. Xüsusilə həssas ekosistemlər olan dağ, meşə, bataqlıq və yarımsəhra landşaftları qorunmadan uzunmüddətli sabitliyi saxlamaq mümkün deyil. Qoruqlarda insan fəaliyyəti ciddi şəkildə məhdudlaşdırıldığından nadir növlərin çoxalma, qidalanma və miqrasiya prosesləri daha stabil şəkildə gedir. Digər mühüm məqam ondan ibarətdir ki, milli parklar və qoruqlarda yalnız ayrı-ayrı növlər deyil, bütün ekosistem qorunur. Müxtəlif fauna və flora növlərinin mövcudluğu onların yaşayış mühitinin sağlamlığından çox asılıdır. Buna görə də ekosistemlərin bütövlükdə mühafizəsi nadir növlərin qorunmasında ən effektiv yanaşma hesab olunur. Məsələn, Şirvan Milli Parkı yaradıldıqdan sonra ekosistemlərin mühafizəsi və bərpası nəticəsində ceyranların populyasiyası sabitləşib. Naxçıvanda yerləşən Zəngəzur Milli Parkı isə bezoar keçisi və digər nadir dağ faunası növləri üçün strateji əhəmiyyət daşıyır".

Alim qeyd etdi ki, Azərbaycanda biomüxtəlifliyin və landşaft müxtəlifliyinin yüksək olması yeni milli parkların yaradılması üçün geniş potensial yaradır: "İlk növbədə, Kiçik Qafqazın yüksək dağlıq və meşəlik əraziləri həm nadir flora-fauna, həm də təbii landşaftların bütövlüyü baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Göygöl Milli Parkının sahəsinin Gəmişdağ istiqamətində genişləndirilməsi məqsəduşğundur. Digər vacib istiqamət Böyük Qafqazın şimal-şərq və cənub yamaqlarıdır. Burada dağ-meşə və su-balıq ekosistemlərinin qorunması üçün mövcud qorunan ərazilərin genişləndirilməsi və ya yeni milli park formatında birləşdirilməsi təklif oluna bilər. Kür-Araz ovalığı və yarımsəhra zonaları da diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Bu ərazilər torpaq degradasiyası, iqlim dəyişikliyi və səhrələşmə risklərinə daha həssasdır. Burada yaradılacaq mühafizə olunan ərazilər həm ekosistemlərin qorunmasına, həm də landşaft səviyyəsində bərpa tədbirlərinə xidmət edə bilər. Məsələn, Sarsu gölü, Mahmudçala ərazilərində xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin yaradılması əlverişlidir. Eyni zamanda Xəzər dənizi sahiləyi və su-bataqlıq ekosistemləri, xüsusilə köçəri quşların dayanacaq və qışlama əraziləri olan zonalar yeni qorunan ərazilər şəbəkəsinə daxil edilə bilər. Bu, beynəlxalq ekoloji öhdəliklər baxımından da əhəmiyyətlidir. Məsələn, Abşeron Milli Parkının Cilov adası istiqamətdə sahəsinin genişləndirilməsini, Kürün deltasında mühafizə zonasının formalaşdırılmasını təklif edə bilərik".

Deyilənlər də göstərir ki, bu gün iqlim dəyişiklikləri və antropogen təsirlər fonunda biomüxtəlifliyin qorunması çətinləşsə də, xüsusi mühafizə olunan ərazilərin genişləndirilməsi ekoloji məsuliyyəti artırmaqla insanları təbiətin mühafizəsində fəal iştirakə sövq edir, eyni zamanda müəyyən fəaliyyətlərin qarşısı alınmaqla nadir heyvan və bitkilər üçün təbii mühit qorunub saxlanılır. Bu baxımdan milli parkların yaradılması üçün böyük potensiala malik olan, həmçinin turizmin cəlbediciliyinin artırılmasına önəm verən ölkəmizdə daha çox belə parkların yaradılması mümkündür və gələcəkdə saylarının artırılması gözlənilir.

Əsmər QARDAŞXANOVA, "Azərbaycan"

Ekoloji "təhlükəsizlik zonaları"

Milli parkların qorunması iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizənin ayrılmaz hissəsidir

1925-ci ildə yaradılan Göygöl Dövlət Təbiət Qoruğudur.

Elmi tədqiqatlar üçün canlı laboratoriyalar...

Milli parkların və qoruqların təbiətin mühafizəsindəki rolu, bu istiqamətdə ölkəmizdə görülən son işlərlə bağlı Elm və Təhsil Nazirliyinin H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun elmi işçisi, coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru Emil Cəbrayılov qəzetimizə açıqlamasında bildirdi ki, milli parkların və qoruqların əsas rolu biomüxtəlifliyin, təbii ekosistemlərin qorunması və ekoloji tarazlığın təmin edilməsidir: "Ekoloji baxımdan mühafizə olunan təbiət ərazilərində yerləşən meşələr, dağ landşaftları, çay hövzələri və yarımsəhra ekosistemləri iqlim tənzimlənməsi, su balansının saxlanılması, torpaq eroziyasının qarşısının alınması kimi həyati vacib funksiyaları yerinə yetirir. Xüsusilə iqlim dəyişmələri fonunda belə ərazilər ekoloji "təhlükəsizlik zonaları" kimi də çıxış edir. Bununla yanaşı, milli parklar və qoruqlar elmi tədqiqatlar üçün canlı laboratoriya rolunu oynayırlar. Uzunmüddətli müşahidələr, monitoringlərin aparılması və ya ekoloji modelləşdirmə məqsədilə elmi tədqiqat işləri məhz qorunan ərazilərdə daha obyektiv nəticələr verir. Tədqiqatlar nəticəsində aldığımız məlumatlar isə təbii resursların davamlı idarə olunması və ekoloji risklərin qiymətləndirilməsi üçün mühüm elmi əsas yaradır".

də, istərsə də müxtəlif təbiəti mühafizə təşkilatları tərəfindən bəbirlərin populyasiyasının bərpası istiqamətində işlər görülməkdədir.

E.Cəbrayılov qeyd etdi ki, Şahdağ və Şirvan Milli parkları da müəyyən dərəcədə öz ekoloji xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamış ərazilərdəndir. Ümumilikdə milli parkların özünəməxsusluğunun qorunması yalnız təbii amillərdən ibarət deyil, idarəetmə səviyyəsindən və ictimai nəzarətdən birbaşa olaraq asılıdır.

Azərbaycanda geopark və biosfer qoruqları da yaradıla bilər

Alim işğaldan azad olunmuş ərazilərdə bu istiqamətdə görüləcək işlərdən də danışdı. O dedi ki, hazırda Qarabağ zonasında rəsmi olaraq "milli park" statusu verilmiş sahələr olmasa da, bu regionda belə parkların yaradılması ideyası davam edir: "Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyindən bildirilmişdi ki, Xankəndi və Şuşa şəhərləri ilə yanaşı, Ağdərə və Xocalı rayonlarının ərazilərini də əhatə edəcək yeni milli park layihəsinin ilk xəritəsi hazırlanıb və aidiyyəti dövlət qurumları ilə razılaşdırılıb. Bundan əlavə, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur regionlarında yerləşən Bəsitçay və Qaragöl Dövlət Təbiət qoruqlarında, həmçinin Laçın, Bərdə, Qubadlı, Daşaltı Dövlət Təbiət yasaqlıqlarında mühafizə rejiminin gücləndirilməsi, monitoringlərin davamlı olaraq həyata keçirilməsi, elmi tədqiqat işlərinin aparılması olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. Coğra-

fiya İnstitutunun əməkdaşlarının Qarabağda apardıqları tədqiqatların nəticəsi olaraq Tutqunçay və Levçayın hövzəsində qoruqların, Həkəri və Araz-Vejnəli təbiət yasaqlıqlarının yaradılması təklif edilib. Hazırda Qarabağda daha çox infrastruktur və sosial-ekoloji bərpa işləri üstünlük təşkil edir. Xankəndidə Zəfər parkının yaradılması tarixi və mədəni simvolik məzmunla yanaşı, şəhərin yaşıllaşdırılmasını nəzərdə tutur".

inkişaf etdirilməsi, nəzarət və monitoringlərin gücləndirilməsi, bərpa və reintroduksiya layihələri və digər işlər həyata keçirilib. 2025-ci ilin iyulunda iki yeni milli parkın - Axar-Baxar və İlisu Milli parklarının rəsmi olaraq yaradılması qorunan ərazilərin sahəsinin artmasına və bioloji müxtəlifliyin qorunmasına böyük töhfə verib. "Müxtəlif heyvan növlərinin milli parklarda reintroduksiya layihələri həyata keçirilir. Məsələn, ceyranların müxtəlif ərazilərə köçürülməsi, Avropa bizonunun ölkəmizə gətirilməsi buna nümunə ola bilər. Bu kimi addımlar ekosistemlərin bərpasına və nəslin qorunması üçün vacibdir. Nəzərə alaraq, bəzi problemlərə yol aça bilər. Bu hallar heyvanların davranışına təsir göstərir, onların yaşayış areallarında, miqrasiya proseslərində problemlər yaradır. Həssas ekosistemlərdə, xüsusilə dağlıq ərazilərdə bu təsirlər daha ciddi nəticələr doğura bilər. Həmçinin turizm infrastrukturunu düzgün planlaşdırılmadıqda landşaftın təbii görünüşü pozulur və ekosistemlərdə təhlükə riski artır. Nəticə olaraq, turizmin milli parklara təsiri onun idarə olunma səviyyəsindən çox asılıdır. Davamlı turizm prinsiplərinə əsaslanan və elmi əsaslarla planlaşdırılan turizm milli parklar üçün faydalı ola bilər. Əks halda ərazilərin qorunma funksiyası zəifləyər bilər".

İqlim dəyişikliklərinin milli parklara və qoruqlara təsirləri

İqlim dəyişikliklərinin mənfə təsirləri demək olar ki, bütün sahələrdə özünü göstərir. Nəticədə ekosistemin tarazlığı pozulur, növlər məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalır. Həmçinin təbii fəlakətlər ətraf mühitin məhvina gətirib çıxarır. Bu baxımdan global istiləşmənin xüsusi mühafizə olunan ərazilərə təsirlərini də öyrəndik.

Alim bildirdi ki, iqlim dəyişikliyi son illərdə milli parkların ekoloji vəziyyətinə birbaşa və ya dolayı

məşğulluq imkanları yaradır ki, bu da təbiətə təzyiqin azalmasına səbəb olur. Turizmin digər mühüm müsbət təsiri ekoloji maarifləndirmə ilə bağlıdır. İnsanların milli parklarda təbiətlə birbaşa təması ətraf mühitin qorunmasına münasibəti dəyişir, cəmiyyətdə ekoloji məsuliyyət hissini artırır. Bununla belə düzgün planlaşdırılmadıqda turizmin mənfə təsirləri də olur. Nəzərə alaraq, bəzi problemlərə yol aça bilər. Bu hallar heyvanların davranışına təsir göstərir, onların yaşayış areallarında, miqrasiya proseslərində problemlər yaradır. Həssas ekosistemlərdə, xüsusilə dağlıq ərazilərdə bu təsirlər daha ciddi nəticələr doğura bilər. Həmçinin turizm infrastrukturunu düzgün planlaşdırılmadıqda landşaftın təbii görünüşü pozulur və ekosistemlərdə təhlükə riski artır. Nəticə olaraq, turizmin milli parklara təsiri onun idarə olunma səviyyəsindən çox asılıdır. Davamlı turizm prinsiplərinə əsaslanan və elmi əsaslarla planlaşdırılan turizm milli parklar üçün faydalı ola bilər. Əks halda ərazilərin qorunma funksiyası zəifləyər bilər".

Coğrafiya İnstitutunun əməkdaşı dedi ki, milli parklar və qoruqlar insan təsirini minimuma endirmək məqsədi daşıyır, lakin onları insan amilindən tamamilə uzaq saxlamaq da real deyil və məqsəduşğundur. Məsələn, Məşhər təbiəti mühafizə zonası arasında idarə olunan və balanslı qarşılıqlı əlaqəni əsas götürür. Xüsusilə milli parklar yalnız mühafizə funksiyası daşıyır, həm də elmi tədqiqat, eko-